

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Pojetí ruské literatury v díle N. J. Osipova
Concept of Russian literature in N. J. Osipov's work

Praha 2019

Autor: Natalia Bažantová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Hanuš Nykl, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji vedoucímu bakalářské práce doc. PhDr. Hanuši Nyklovi, Ph.D. za odborné zázemí, ochotu, vstřícnost, cenné rady a připomínky, které mi poskytl při vedení mé bakalářské práce. Ráda bych také poděkovala PhDr. Daně Haškové za její pomoc při získávání materiálů pro tuto bakalářskou práci.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně. Veškeré použité prameny a literatura jsou v práci řádně citovány. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Abstrakt

Práce je věnována osobnosti jednoho z představitelů vědecké inteligence z bývalé Ruské říše, ruskému psychiatrovi Nikolaju Jevgrafoviči Osipovovi. Zaměřuje se na jeho život, činnost v Československu, a hlavně na pojetí ruské literatury v jeho díle. Detailně se zabývá Osipovovým zkoumáním fenoménu strachu v tvorbě Gogola, Dostojevského a Tolstého. Dále se soustřeďuje na Osipovovu psychoanalýzu Dostojevského a jeho tvorby. V neposlední řadě se zabývá problematikou pojmenovávání literárních postav v pojetí Osipova.

Klíčová slova

N. J. Osipov; ruská emigrace; psychoanalýza; ruská literatura; S. Freud; F. M. Dostojevskij; L. N. Tolstoj; N. V. Gogol

Abstract

This bachelor thesis is devoted to one of the representatives of the scientific emigration from the former Russian Empire, to the psychiatrist Nikolay Jevgrafovich Osipov. The thesis focuses on his life, his activities in Czechoslovakia, and mainly on the concept of Russian literature in his work. In a bigger detail, the thesis deals with Osipov's study of the fear phenomenon in works of Gogol, Dostoevsky, and Tolstoy. It also focuses on Osipov's psychoanalysis of Dostoevsky and his works. Last but not least it deals with Osipov's analysis of onomastics (the study of the etymology and use of proper names) of the literary characters.

Keywords

N. J. Osipov; Russian emigration; psychoanalysis; Russian literature; S. Freud; F. M. Dostoevsky; L. N. Tolstoy; N. V. Gogol

Obsah

Úvod	6
1. Stručná biografie	9
1.1. Ranná léta a předemigrační období.....	9
1.2. Osipov a psychoanalýza	11
1.3. Život v emigraci	12
2. Osipov a ruská literatura	16
2.1. Psychoanalýza ruské literatury	16
2.2. Otázka vztahu literatury a psychiatrie podle Osipova	17
2.3. Publikace a přednášky Osipova věnované ruské literatuře	18
2.4. Osipovova analýza tvorby Dostojevského, Tolstého a Gogola	20
3. Téma strachu v dílech Tolstého, Gogola a Dostojevského	22
3.1. Fenomén strachu v tvorbě L. N. Tolstého	22
3.2. Fenomén strachu v rané literární tvorbě N. V. Gogola	24
3.3. Fenomén strachu v rané literární tvorbě F. M. Dostojevského	29
3.4. Shrnutí.....	30
4. Pohled Osipova na Dostojevského a jeho tvorbu	33
4.1. Choroba F. M. Dostojevského	33
4.2. Otázka zdravého a chorobného v tvorbě Dostojevského.....	34
4.3. Rozdvojení osobnosti v díle Dostojevského Dvojník.....	37
4.4. Shrnutí.....	38
5. Onomastika jmen literárních postav	40
5.1. Proces pojmenovávání literárních postav v pojetí Osipova.....	40
6. Závěr	42
Bibliografie	43

Úvod

Tato bakalářská práce je věnována osobnosti ruského psychiatra Nikolaje Jevgrafoviče Osipova. Osipov je jedním z představitelů vědecké emigrace z bývalého carského Ruska. Práce se zaměřuje na jeho život, jeho činnost v Československu, a hlavně na pojetí ruské literatury v jeho díle.

Jako psychiatr byl N. J. Osipov stoupencem učení Sigmunda Freuda. V Rusku šířil jeho poznatky a metody a stál v počátcích vzniku psychoanalýzy v Rusku.¹ Je také považován za jednoho z iniciátorů psychoanalytického hnutí v Československu.²

Ve své činnosti se Osipov zabýval i tvorbou ruských spisovatelů, přičemž na jejich díla aplikoval psychoanalytickou metodu. V dílech vybraných ruských spisovatelů Osipov nacházel řadu zajímavých případů a situací, které svým popisem odpovídaly symptomům různých psychických jevů, souvisejících s duševními poruchami. To mu dávalo možnost k prozkoumání psychického stavu jak literárních postav, tak i samotného autora literárního díla.

Cílem této práce je jednak zpracovat hlavní biografické údaje N. J. Osipova a dále zmapovat a přiblížit jeho analýzu tvorby ruských spisovatelů.

Nikolaj Jevgrafovič Osipov se zabýval analýzou tvorby I. A. Krylova, I. A. Gončarova, M. J. Saltykova-Ščedrina, A. S. Gribojedova, F. M. Dostojevského, L. N. Tolstého i N. V. Gogola. Bakalářská práce se zaměřuje na Osipovovo pojetí tvorby Dostojevského, Gogola a Tolstého. Hlavním důvodem je to, že Osipov právě těmto autorům věnuje ve svých studiích a přednáškách největší pozornost a také to, že v Osipovových rozborech tvorby těchto tří autorů lze najít jedno společné téma, a tím je fenomén strachu.

Práce se detailně zaměřuje na Osipovovo zkoumání fenoménu strachu v literární tvorbě Gogola, Dostojevského a Tolstého. Dále se soustřeďuje na Osipovovu psychoanalýzu Dostojevského a jeho tvorby. V neposlední řadě se též zabývá problematikou procesu pojmenovávání literárních postav v pojetí Osipova.

¹ М. А. Полосин, Др. мед. Н. Е. Осипов. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 11-12.

² *Československý biografický slovník*, Praha, 1992, s. 511.

Práce je založena zejména na Osipovových přednáškách a esejích. Přestože jeho příspěvky jsou z oblasti psychoanalýzy, jsou koncipovány nejen pro odborníky z této oblasti, ale i pro širší okruh recipientů.

Dalším zdrojem byly archivní materiály nacházející se v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Jedná se o korespondenci Osipova s E. Babákem (fond E. Babáka) a A. L. Bemem (fond A. L. Bema). Pro získání údajů z korespondence N. Osipova se S. Freudem posloužilo její knižní vydání *Н. Осипов - 3. Фрейд, Переписка 1921-1929*. Zajímavým zdrojem informací o Osipovově životě a jeho působení v Praze je také jeho dopis adresovaný Lékařské fakultě Karlovy univerzity *Moje práce в letech 1921-1931*, dostupný v Osipovově fondu v Ruském státním archivu literatury a umění (Российский государственный архив литературы и искусства, RGALI).

První kapitola bakalářské práce je věnována životu N. J. Osipova. Hlavním a jediným v Česku dostupným zdrojem pro životopisné údaje byl *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть* a to zejména jeho první část pod názvem *Др. мед. Н. Е. Осипов* (М. А. Полосин). Součástí sborníku je krátká biografie, vytvořená na základě poznámek samotného Osipova, které napsal s cílem ulehčit svým přátelům práci na svém nekrologu.³ Při sestavování biografie pro československé období jeho života jsem však vycházela převážně z archivních materiálů Památníku národního písemnictví a RGALI, a dále ze vzpomínek N. O. Losského a příspěvků přátel Osipova ve sborníku *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*.

Druhá kapitola se zabývá Osipovovým pojetím tvorby ruských spisovatelů. Nejprve je uveden širší kontext psychoanalýzy ruské literární tvorby. Dále jsou pak přiblíženy Osipovy úvahy o vztahu literatury a psychiatrie. V této kapitole je čerpáno z děl N. J. Osipova věnovaných analýze ruské literatury, z jeho odborných článků věnovaných psychoanalýze a dalších archivních zdrojů.

Třetí kapitola se zabývá detailnější analýzou tématu strachu v dílech Tolstého, Gogola a Dostojevského v pojetí Osipova. Jsou zde zpracovány subjekty a objekty strachu a jejich vztah. Čerpáno je zde z několika přednášek a studií Nikolaje Jevgrafoviče. Pasáž věnovaná tvorbě Tolstého se opírá o Osipovy studie *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого* a *Страх смерти*, informace o tvorbě Gogola a Dostojevského jsou pak

³ М. А. Полосин, *Др. мед. Н. Е. Осипов*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 5.

čerpány z přednášky *Страшное у Гоголя и Достоевского*. V této kapitole se jedná o sestavení konzistentního přehledu tohoto tématu se zaměřením na objekty a subjekty strachu.

Čtvrtá kapitola se zabývá pohledem Osipova na osobnost a dílo Dostojevského. Specificky se zaměřuje na otázky zdravého a chorobného v tvorbě Dostojevského a tématu rozdvojení osobnosti. Tato kapitola vychází zejména z výběru Osipovových přednášek věnovaných tvorbě Dostojevského. Jedná se o následující přednášky a studie: *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského a Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*.

Poslední, pátá kapitola se zabývá Osipovovým pohledem na pojmenovávání literárních postav a sémantiku některých příjmení v literárních dílech. Hlavním zdrojem je jednak dopis N. J. Osipova A. Bemovi z fondu Literárního archivu Památníku národního písemnictví, a jednak Osipovovy přednášky o tvorbě Dostojevského *Двойник* a *Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*.

N. J. Osipov odkázal svá díla věnovaná ruské literatuře A. L. Bemovi. Bem následně tato díla věnoval v roce 1938 Ruskému zahraničnímu archivu Ministerstva zahraničí Československa.⁴ Po druhé světové válce však byla celá Osipovova archivní složka odvezena do Moskvy, přičemž až do roku 1991 nebyla přístupna badatelům.⁵ To je pravděpodobně jeden z důvodů, proč existuje jen omezené množství sekundární literatury, navíc většina z ní je v ruštině a je věnována spíše biografii či jeho psychiatrické činnosti. V češtině je Osipovovi věnováno jen velmi omezené množství studií.⁶

⁴ Ruský zahraniční historický archiv v Praze, část 3, vnitřní orgány RZHA, oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů, položka 329, N. J. Osipov.

⁵ Е. Соколинский, *Материалы пражского архива Н. Е. Осипова и психоанализ произведений русской классической литературы* In: *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов*. Praha, 1995, s. 266.

⁶ М. Šebek, *Предвálečný vývoj психоанализа в Чехии* In *Сборник Психоанализа в Чехии*, Praha, 1997, s. 18; R. Telerovský, Představujeme: Doc. Dr. Nikolaj Jevgrafovič Osipov, *Revue Psychoanalytická psychoterapie*, č. 1, roč. XII, 2010, s. 89 – 94.

1. Stručná biografie

1.1. Ranná léta a předemigrační období

Nikolaj Jevgrafovič Osipov se narodil 12. října 1877 v Moskvě.⁷ Pocházel ze šlechtického rodu. Jeho otec, Jevgraf Alexejevič Osipov, byl významným lékařem, dobře známým jak v Rusku, tak i v zahraničí. Matka, Marija Nikolajevna Osipova, byla vzdělanou ženou, znala několik cizích jazyků a zajímala se o ruskou i zahraniční literaturu. O své matce Nikolaj Jevgrafovič ve svých vzpomínkách uvádí, že celý život trpěla hysterií a léčila se u známých pařížských, berlínských, petrohradských a moskevských lékařů. Celkově však na svá raná léta Osipov vzpomíná jako na život v harmonické rodině, plné lásky a respektu.

V roce 1897, ve věku necelých 20 let Nikolaj Jevgrafovič zakončil se zlatou medailí První moskevské gymnázium.⁸ Navzdory otcovým očekáváním, že syn vystuduje historicko-filologickou fakultu a bude pedagogem, se Nikolaj Jevgrafovič bez váhání rozhodl studovat medicínu na lékařské fakultě Moskevské univerzity s tím, že celý svůj život zasvětit psychiatrii. Ve svých vzpomínkách Osipov uvádí, že jeho rozhodnutí bylo zřejmě ovlivněno jednak psychoneurózou, kterou trpěla nejen jeho matka ale i další příbuzní, významnou roli též sehrála i ta skutečnost, že jeho otce často navštěvovali přátelé psychiatrii a během přátelských návštěv vedli diskuze o svých pacientech. Jejich vyprávění měla na Nikolaje Jevgrafoviče velký vliv a později vedla k jeho zájmu o příčiny psychických poruch individua.

V dubnu 1899, během studia druhého ročníku lékařské fakulty, byl Nikolaj Jevgrafovič zatčen v době studentských protestů. Zatčení jej velice zaskočilo, neboť dle jeho slov se protestů nijak neúčastnil a politicky se nikterak neangažoval. Ve svých vzpomínkách k tomuto uvádí:

„Весенний семестр 1899 года была первая всеобщая студенческая забастовка. Я был далек от всякой политики, ходил в николаевской шинели с

⁷ Některé zdroje uvádí datum narození 25.10.1877 – jedná se však o datum narození podle juliánského kalendáře, který se liší od gregoriánského o 13 dní. Pokud není uvedeno jinak, informace jsou čerpány z М. А. Полосин, Др. мед. Н. Е. Осипов. In: Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть, Praha, 1935, s. 5-15.

⁸ J. Rovenský et al., *Ruskí a ukrajinskí lékaři v Česku a na Slovensku*, Bratislava, 2016, s. 58.

бобровым воротником, в сюртуке на белой подкладке⁹, много танцевал и мало работал. Какими-то неведомыми мне путями, я был избран товарищами в исполнительный комитет или какое-то другое учреждение и прежде, чем узнал об этом избрании, был арестован в ночь на первое апреля 1899 года“.¹⁰

Po svém zatčení byl uvězněn téměř týden na samotce, posléze byl však protekčně propuštěn. V důsledku této události byl však vyloučen z univerzity bez možnosti vrátit se na ni zpět.

Ve studiu pokračoval na univerzitě v Curychu. Tam jej zaujal obor histologie, kterému se dále věnoval i na univerzitách v Bonnu, Bernu, Freiburgu a Bazileji, kde v roce 1903 dokončil doktorské studium a úspěšně obhájil svoji dizertační práci na téma *Histologische Veränderungen in Spätstudien der Muskeltrichinose (Histologické změny v pokročilém stadiu svalové trichinelózy)*.¹¹

Záhy po promoci se Osipov vrací zpět do Moskvy, kde v roce 1904 nostrifikuje svůj bazilejský diplom na Moskevské univerzitě. Na podzim téhož roku začíná pracovat na fakultě histologie a embryologie Moskevské univerzity. Vedle toho pracuje i jako sekundář v Preobraženské městské nemocnici pro duševně choré. Ředitelem nemocnice byl v té době N. N. Baženov, jenž byl pro Osipova autoritou a vzorem.¹²

Později, v roce 1926, tři roky po smrti Baženova, publikoval Nikolaj Jevgrafovič v *Časopise lékařů českých* článek pod názvem *Kapitola z dějin ruské psychiatrie. N. N. Baženov*. V tomto článku vzdává holt profesor Baženovi: „N. N. Baženov byl při své znamenité profesionální činnosti člověkem duchovní a duševní šíře“.¹³

⁹ „Белоподкладочники“ – studenti, kteří si oblékali vojenský kabát s kožešinovým límcem a bílou podšívku. Tuto „uniformu“ nosili studenti, kteří si nepřáli se připojit k žádnému politickému hnutí, chtěli si užívat bezstarostného života v blahobytu. Viz A. A. Кизеветтер, *На рубеже двух столетий. Воспоминания 1881-1914*, Москва: Искусство, 1997, s. 43–44.

¹⁰ М. А. Полосин, *Др. мед. Н. Е. Осипов*, op. cit., s. 9.

¹¹ *Печатные работы и публичные выступления д-ра Н. Е. Осипова*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 58.

¹² Е. Фишер, *Николай Евграфович Осипов*. In: *Осипов – Альманах. Исследования, комментарии, публикации*, Ижевск, 2015, s. 79.

¹³ N. J. Osipov, *Kapitola z dějin ruské psychiatrie. N. N. Baženov*, *Časopis lékařů českých*, 1926, č. 15, s. 20.

1.2. *Osipov a psychoanalýza*

Roku 1906 Osipov nastupuje jako hlavní asistent na psychiatrické klinice Moskevské univerzity. Období svého působení na psychiatrické klinice hodnotí slovy:

*„Период моей клинической работы с конца 1906 г. по осень 1911 г. [...] я могу считать плодотворным и доставлявшим мне большое удовлетворение“.*¹⁴

V roce 1907 se Nikolaj Jevgrafovič seznámil s pracemi Sigmunda Freuda, které ho velice zaujaly, a začal je hlouběji studovat. Tou dobou byli Freud i jeho psychoanalytická metoda v Rusku téměř neznámé. Na téma psychoanalýzy Osipov uvádí:

*„[...] психоанализ Фрейда есть метод изучения душевных переживаний и проявлений как душевноздорового человека, так и душевно-, а равно нервнобольного. В некоторых случаях, особенно истерии и невроза навязчивых состояний, психоанализ является в то же время психотерапевтическим методом.“*¹⁵

Osipov začal Freudovy ideje šířit a publikovat v odborných časopisech články, ve kterých se věnoval Freudovým poznatkům a analytickým metodám. Lze tak říci, že N. J. Osipov má nepochybně zásluhu na vzniku psychoanalýzy v Rusku a stává se průkopníkem a zakladatelem ruské psychoanalytické terminologie.

V roce 1909 začíná publikovat své vlastní studie založené na Freudových psychoanalytických metodách. O rok později společně se svým přítelem profesorem medicíny N. A. Vyrubovem zakládají první ruský časopis zabývající se psychoanalýzou *Психотерапия* (*Психотерапия*).

V témže roce vznikl zásluhou Osipova Moskevský psychiatrický spolek, jehož předsedou byl zvolen. Následně ve spolupráci s dalšími vědci založil a publikoval knižní edici *Психотерапевтическая библиотека* (*Психотерапевтическая библиотека*).¹⁶ V této sérii publikuje překlady prací Sigmunda Freuda do ruštiny.

¹⁴ М. А. Полосин, Др. мед. Н. Е. Осипов. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 11.

¹⁵ Н. Е. Осипов, *О психоанализе*, Ижевск, 2014, s. 10.

¹⁶ Н. В. Чуваков, *Незабытые могилы*, Москва, 1999-2007, д. 5, s. 263.

V roce 1910 N. J. Osipov podnikl cestu do Evropy a 4. července se ve Vídni setkal se Sigmundem Freudem osobně. Jejich setkání vedlo k přátelskému vztahu, který se odráží v jejich následné dlouholeté korespondenci.

Nikolaj Jevgrafovič byl sice příznivcem Freudovy metody, avšak přistupoval k ní kriticky. Později ve svém dopise E. Babákovi¹⁷ uvádí: „*Zabývám se Freudem již 20 let, ačkoliv extrémním Freudistou [sic!] nejsem.*“¹⁸

Toto potvrzuje i historik filozofie N. O. Losskij¹⁹, když ve svých vzpomínkách píše: „*[Осипов] увлекаясь учениями Фрейда, но относясь к ним критически, перерабатывает фрейдизм [...]*“²⁰

V roce 1911 velká část profesorů, včetně N. J. Osipova, opouští Moskevskou univerzitu na protest proti omezení akademické svobody a autonomie ze strany ministra školství L. A. Kasso. Profesní život Osipova pak pokračoval v Rukavišnikovově útulku pro nezletilé pachatele trestných činů, kde Nikolaj Jevgrafovič pracoval jako psychiatr v období let 1911 až 1917. Současně přitom působil jako docent psychiatrie a přednášel na Vyšších ženských kurzech v Moskvě.

1.3. Život v emigraci

Říjnová revoluce roku 1917 vyvolala u Osipova odmítavý postoj k socialistickému smýšlení a hnutí. Změny, které s sebou revoluce přinesla, byly pro N. J. Osipova nepřijatelné. Ve svých vzpomínkách k tomu uvádí:

„*Мое отношение к революции было с самого первого момента отрицательное. [...] До-большевистский период революции привел меня к окончательному отвержению ко всем социалистическим движениям. Большевики были для меня абсолютно неприемлемы.*“²¹

¹⁷ Eduard (Edward) Babák (1873–1926) – český lékař, biolog, srovnávací fyziolog a experimentální morfolog. V letech 1924–1925 rektor Masarykovy univerzity.

¹⁸ LA PNP, f. E. Babáka, dopis N. J. Osipova E. Babákovi č. přír. 145/57.

¹⁹ N. O. Losskij (1870–1965) – filosof, psycholog, pedagog.

²⁰ Н. О. Лосский, *Воспоминания*, München, 1968, s. 233.

²¹ М. А. Полосин, *Др. мед. Н. Е. Осипов*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 12.

V roce 1918 společně se svými přáteli manžely Rjabovými opouští Moskvu a odjíždí na Ukrajinu. Následně v roce 1920 pokračuje do Konstantinopole (současný Istanbul) a o rok později, v lednu 1921, přes Bělehrad a Budapešť všichni přijíždějí do Prahy. Díky politice T. G. Masaryka zaměřené na podporu emigrace z bývalého carského Ruska zde nacházejí azyl.

Masarykova tzv. Ruská pomocná akce, která byla zaměřena na podporu emigrace z bývalé Ruské říše, umožnila mnoha exulantům pokračovat ve své vědecké a kulturní činnosti v Československu. Peněžní podpora, možnost vysokoškolského vzdělání, pracovní příležitosti i poskytování zdravotní péče dávaly exulantům naději na důstojný život v cizí zemi. Počet emigrantů se z původních očekávaných pěti tisíc v roce 1925 dostal až na dvacet pět tisíc.²² Praze se říkalo „ruský Oxford“, jelikož se zde nacházelo velké množství vzdělávacích institucí pro přistěhovalce z bývalého carského Ruska.

Dle informací, uvedených v *Dokumentech k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)* byl Nikolaj Jevgrafovič Osipov také zařazen do programu Ruské pomocné akce a dle seznamu osob akademické skupiny dostávajících podporu, měl do 30. června 1932 stipendium ve výši 1000 Kč měsíčně, od 1. července 1932 mu částka byla snížena na 750 Kč.²³ Jméno Nikolaje Jevgrafoviče je uvedeno i v seznamu ruských a ukrajinských emigrantů, navržených k podpoře v roce 1934. N. J. Osipov, v té době bytem Praha – Vršovice, Ruská 48/VI, měl v návrhu uvedenou částku opět 1000 Kč. To byla nejvyšší navrhovaná částka, která byla uvedena pouze u pěti z celkového počtu čtyřiceti pěti emigrantů.²⁴

Po příjezdu do Prahy se N. J. Osipov ubytoval v rodině doktora Ferdinanda Friedla, který byl ředitelem Všeobecné fakultní nemocnice v Praze.²⁵ Tentýž rok byl osloven profesorem Edwardem Babákem s nabídkou uplatnění na brněnské univerzitě. Nikolaj Jevgrafovič však tuto nabídku odmítl pro svou nedokonalou znalost českého jazyka a místních poměrů.

Dne 18. května 1922 Osipov nicméně žádá prostřednictvím děkana lékařské fakulty Karlovy univerzity o možnost pokračovat ve své vědecké činnosti, kterou vykonával v Rusku, a o možnost přednášet na Karlově univerzitě. Jeho žádosti profesorský sbor vyhověl a v květnu

²² Z. Sládek – L. Běloševská (edd.), *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*, Praha, 1998, s. 19.

²³ Ibidem, s. 177.

²⁴ Ibidem, s. 181.

²⁵ Ferdinand Friedel (Friedl) – ředitel VFN v letech 1917-1923.

1923 pak Osipov obdržel souhlas Ministerstva školství a národní osvěty. Níže k tomu cituji z Osipova dopisu *Moje práce v letech 1921–1931*, kde se vyjadřuje i k výše uvedeným okolnostem:

„Slovutný sbor profesorský vyšel vstříc mé žádosti a obdržel jsem od Ministerstva školství a národní osvěty sdělení, že ministerstvo „ukládá docentu Dr. N. J. Osipovi, aby za podporu, poskytovanou mu Ministerstvem zahraničních věcí RČS, konal až na další v každém semestru studijního roku na tamní fakultě přednášky z psychiatrie o vybraných partiích, zvláště pak o „psychoneurose“ v rozsahu nejméně 3 hodin týdně, mimo to, aby pak na tamním poliklinickém ústavě vedl ambulanci pro duševně a nervově choré, spojenou se cvičeními pro posluchače a sice po 3 dny týdně nejméně po 4 hodinách denně.“²⁶

Ordinovat na poliklinice Karlovy univerzity však Nikolaj Jevgrafovič začal již před obdržení souhlasu, a to 17. března 1923 na základě ústního svolení ministerstva. Doc. Osipov vedl přednášky z psychiatrie na Karlově univerzitě v češtině i ruštině. Celkem na fakultě vyučoval sedmnáct semestrů až do roku 1931, přičemž poslední semestr byl nucen ukončit předčasně z důvodu vážného onemocnění.

V květnu 1925 pod vedením N. J. Osipova zakládají ruští medicí Pražský psychiatrický kroužek. Zde přednášeli a referovali jak medicí, tak i vysokoškolští profesori, včetně samotného Osipova. Kroužek ukončil svou činnost v roce 1928.²⁷

Kromě přednášek na Karlově univerzitě a v Pražském psychiatrickém kroužku v období let 1921 až 1931 vedl přednášky ve Spolku ruských lékařů v ČSR, v Ruské filosofické společnosti a dalších organizacích.²⁸ Přednášel také na Ruské lidové univerzitě²⁹ a byl členem Semináře o studiu Dostojevského.³⁰

²⁶ RGALI „Моя работа в 1921-1931 гг.“ - f. 2299. 1 č. jed. 59, s. 1.

²⁷ Ibidem, s. 2.

²⁸ Ibidem, s. 2.

²⁹ RGALI, Расписание лекций и докладов на семинарах Русского Народного Университета в Праге с участием Н. Е. Осипова - f. 2299, č. jed. 5.

³⁰ Е. Соколинский, Материалы пражского архива Н. Е. Осипова и психоанализ произведений русской классической литературы In: Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между

Zásluhou Osipova byla také vytvořena a umístěna pamětní deska na rodný dům S. Freuda v Příboru. Pamětní deska byla slavnostně odhalena v roce 1931. Slavnostního odhalení se sám Sigmund Freud osobně nezúčastnil, nicméně přítomna byla jeho dcera Anna Freudová.³¹

V roce 1931 Nikolaj Jevgrafovič onemocněl myokarditidou.³² Kvůli zhoršujícímu se zdravotnímu stavu byl Osipov nucen značně omezit své aktivity. Dne 19. února 1934, ve věku nedožitých 57 let, Nikolaj Jevgrafovič v důsledku těžké srdeční choroby umírá.

Život Nikolaje Jevgrafoviče v Československu nebyl jednoduchý, avšak profesně se dá hodnotit jako velmi úspěšný. Je také považován za jednoho z iniciátorů psychoanalytického hnutí v českých zemích.³³

двумя войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Praha, 1995, s. 266.

³¹ M. Šebek, *Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách*. In: *Sborník Psychoanalýza v Čechách*, Praha, 1997, s. 18.

³² LA PNP, f. A. Bem, výstřížek z novin, článek Ф. Досужкова, Др. Осипов (Некролог) ze dne 3. dubna 1934 27/G/7, č. přír.: 34/43.

³³ *Československý biografický slovník*, Praha, 1992, s. 511.

2. Osipov a ruská literatura

2.1. Psychoanalýza ruské literatury

Osipov se zabýval i analýzou klasické ruské literatury, přičemž na literární díla aplikoval poznatky z psychoanalýzy.

Ruská literatura vyvolávala zájem u celé řady ruských i zahraničních psychiatrů a psychoanalytiků. Mezi ty, kteří se věnovali tomuto tématu patří například psychiatři N. N. Baženov, I. D. Jermakov³⁴ nebo T. K. Rozental³⁵.

Mezi významné osobnosti, jež se věnovaly analýze ruské literární tvorby patří i Sigmund Freud, jehož fascinovala zejména tvorba F. M. Dostojevského. Román *Bratři Karamazovi* Freud dokonce považoval za nejlepší literární dílo vůbec. V roce 1926 jako úvod k novému vydání tohoto románu S. Freud napsal svou psychoanalytickou črtu *Dostojewski und die Vätertötung (Достоевский и отцеубийство)*, věnovanou Dostojevskému.³⁶

N. J. Osipov, jenž byl Freudovým myšlením a učením významně ovlivněn, se ve své psychoanalytické činnosti také obracel k ruské literatuře. Zejména v emigračním období zaměřil svoji pozornost na literární sféru a aplikoval psychoanalytickou metodu na díla ruské klasické literatury. Ve svém dopise Sigmundovi Freudovi ze dne 4. října roku 1921 k tomu píše:

*„Да, господин профессор, русская литература – уникальное явление в мире, [...] Здесь на чужбине, когда все мои истории болезни и записи украдены, я не могу ничего из своей практики внести в психоанализ из собственного, и я хотел бы использовать для этого русскую литературу.“*³⁷

Literární dílo podle Nikolaje Jevgrafoviče Osipova zachycuje a popisuje vnitřní prožitek literárních postav a duševní konflikty, které se odehrávají v jejich nitru. Odkrývá čtenáři city, jež prožívá literární postava, a také myšlenkové pochody, které vedou k určitému životnímu rozhodnutí ve vypjatých životních situacích. Ve své publikaci *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského* k tomu Osipov uvádí:

³⁴ I. D. Jermakov (1875–1942) – psychiatr, psycholog.

³⁵ T. K. Rozental (1884–1921) – neurolog, psychoanalytik.

³⁶ А. Эткинд, *Эрос невозможного. История психоанализа в России*, Санкт-Петербург, 1993, s. 131-132.

³⁷ Н. Осипов - З. Фрейд, *Переписка 1921-1929*, přel. М. М. Бочкарева, Ижевск, 2011, s. 26.

„Hlavním obsahem belletrie jsou naše duševní zážitky. Belletrista – toť umělec-psycholog. Metody, jejichž užívá psycholog-vědec a psycholog-umělec se liší, jest však jedná metoda základní, společná oběma: pozorování sebe sama a pozorování ostatních lidí. Oba mají též jeden cíl: nalézt v duševních processech vzájemné zákonité vztahy, odkrytí hybné síly lidské duše, zkratka, oba snaží se nalézt klíč k pochopení osobnosti.“³⁸

V literárním díle Osipov nachází určitou podobu s ideou katarze, při které pacient, podobně jako autor literárního díla, vypráví vše, co ho napadne během sezení, a následná analýza tohoto vyprávění může vést k odhalení duševní nerovnováhy jedince. N. J. Osipov definuje katarzi jakožto očištění během psychoanalýzy. Jedná se o vyprávění, které vede k odreagování a uvolnění dosud potlačených traumatických zážitků.³⁹

2.2. Otázka vztahu literatury a psychiatrie podle Osipova

Ve své práci *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского* si N. J. Osipov klade otázku, zda literatura psychologického charakteru může být přínosem pro psychiatrii. Konstatuje, že pro praktickou psychiatrii, jejíž cílem je určení diagnózy a zvolení způsobu terapie, literatura žádný přínos nemá. Avšak pro teoretickou psychiatrii určitý význam dle jeho názoru má.⁴⁰

Podle Osipova spojuje spisovatele a psychologa totožný zájem, a tím je duševní život člověka. Jak spisovatel, tak psycholog používají stejnou metodu, a tou je pozorování. Přestože každý z nich směřuje k jinému výsledku, oba dva spojuje jeden cíl, a to pochopení duše člověka.⁴¹ Spojení literatury a teoretické psychiatrie Nikolaj Jevgrafovič Osipov považuje za velmi prospěšné. Jako hlavní přínos vidí to, že psychologická literatura seznamuje obyčejného čtenáře s myšlením duševně chorého, a tak vede k určitému pochopení, soucitu a možná dokonce k eliminaci předsudků a často neopodstatněného strachu před duševně chorým.⁴²

³⁸ N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, Praha, 1931, s. 2.

³⁹ Н. Е. Осипов, *О психоанализе*, Ижевск, 2011, s. 15.

⁴⁰ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей, под редакцией А. Л. Бема*, Praha, 1929, s. 46.

⁴¹ Ibidem, s. 47.

⁴² Ibidem, s. 49.

Zejména tvorbu Dostojevského Nikolaj Jevgrafovič považuje pro psychiatrii za přínosnou: „У таких авторов, как Достоевский, психиатр может и должен учиться.“⁴³

Poukazuje však na to, že v literárním díle je nutné rozlišovat psychiatrickou pravdu od psychiatrické lži. Nikolaj Jevgrafovič uvádí:

„[В] «Записках сумасшедшего» Гоголя психиатрической правды мало. В «Записках сумасшедшего» Льва Толстого все правдиво, кроме нарочитой тенденции, которая искусственно пристегнута к этому произведению. [...] Двойник Достоевского сплошь психиатрически правдивое произведение.“⁴⁴

2.3. Publikace a přednášky Osipova věnované ruské literatuře

Ve své analýze literární tvorby se Nikolaj Jevgrafovič zaměřil na tvorbu Tolstého, Dostojevského, Gogola, Krylova a dalších významných ruských spisovatelů. Níže uvádím seznam Osipovových publikací a přednášek, které Osipov věnoval ruské literatuře. Z jejich výčtu je patrné, že Nikolaj Jevgrafovič publikoval a přednášel jak v češtině, tak v ruštině i v němčině. Některým z těchto prací se budu věnovat hlouběji v dalších kapitolách.

Publikace věnované tvorbě L. N. Tolstého:⁴⁵

- Психотерапия в литературных произведениях Льва Толстого, Психотерапия, 1911, N1, s. 1-21
- „Записки сумасшедшего“, незаконченное произведение Л. Н. Толстого, Психотерапия, 1913, N3, s. 141-158
- Tolstois Kindheitserinnerungen. Ein Beitrag zur Freuds Libidotheorie, Wien, Imago, 1923, s. 178
- Über Leo Tolstois Seelenleiden, Imago, 1923, Bd. 9, s. 495-498
- Lev Tolstoj, Tribuna, 1928, 9-IX

⁴³ Н. Е. Осипов, Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского. In: О Достоевском, Сборник статей, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 47.

⁴⁴ Ibidem, s. 47.

⁴⁵ Citováno podle: Список основных трудов Н.Е. Осипова. In: Н. Осипов - З. Фрейд, Переписка 1921-1929, přel. М. М. Бочкарева, Ижевск, 2011, s. 26.

- Лев Толстой, Руль, 1928, 9 сентября
- Tolstoj und die Medizin, Der russische Gedanke, 1929, Helf 2

Veřejné přednášky věnované tvorbě L. N. Tolstého:

- Толстой и медицина, Семинарий М. М. Новикова, 1928

Publikace věnované tvorbě F. M. Dostojevského:

- „Двойник“. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского. (Заметки психиатра), О Достоевском под ред. А. Л. Бема, 1929, d. 1, s. 39-64
- Neue Wege in der Dostojewskij-Forschung, Die Arbeiten von A. L. Bem, Slavische Rundschau, № 2 und 4, 1930
- Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského – Revue v neurologii a psychiatrii, 1931, №5-7, s. 1-10

Veřejné přednášky věnované tvorbě F. M. Dostojevského:

- Несколько слов о Достоевском и психиатрах, Семинарий Е. А. Ляцкого, 1923
- „Двойник“ М. Ф. Достоевского, Семинарий А. Л. Бема, 1928
- Новый подход к изучению творчества Достоевского. Работы А. Л. Бема, Философское общество, 1929
- Эдипов комплекс в „Хозяйке“ Достоевского, Семинарий А. Л. Бема, 1929
- Больное и здоровое у Достоевского, čítárna Zemgoru, 1931

Veřejné přednášky věnované tvorbě F. M. Dostojevského a N. V. Gogola:

- По поводу доклада А. Л. Бема „Страшная месть“ Гоголя и „Хозяйка“ Достоевского, Семинарий по изучению Достоевского под руководством А. Л. Бема, 1925
- Страшное у Гоголя и Достоевского, Семинарий А. Л. Бема, 1927 (přednáška byla opublikována v sborníku Жизнь и смерть, 1935, s. 107-136)

Veřejné přednášky věnované literární tvorbě jiných spisovatelů:

- Басни Крылова, Скит поэтов a také Збраславские Пятницы, Česko-ruská jednota, 1925
- „Первая любовь“ рассказ И. С. Тургенева, Скит поэтов, 1924
- Обломов и обломовщина, Česko-ruská jednota a také Zbraslavské pátky, 1925

- Грибоедов и Салтыков, читарна Zemgoru, 1929
- М. Е. Салтыков. Очерк жизни и творчества, Česko-ruská jednota, 1930
- О языке Салтыкова-Щедрина, Семинарий С. В. Завадского, 1930

2.4. *Osipovova analýza tvorby Dostojevského, Tolstého a Gogola*

Svoji největší pozornost N. J. Osipov věnoval tvorbě L. N. Tolstého, F. M. Dostojevského a N. V. Gogola.

Své poznatky spojené s díly Dostojevského Osipov prezentoval na přednáškách v různých emigrantských spolcích a institucích. Kupříkladu na konci roku 1923 vystupoval na semináři J. A. Ljackého⁴⁶ se svou přednáškou *Несколько слов о Достоевском и психуиатрах*.⁴⁷ Dne 13. listopadu 1929 Nikolaj Jevgrafovič vystoupil v Ruské filosofické společnosti v rámci Ruské lidové univerzity s příspěvkem na téma *Новый подход к изучению творчества Достоевского*.⁴⁸ Osipov také přednášel své příspěvky a aktivně diskutoval na půdě Semináře o studiu Dostojevského, který se pod vedením Alfreda Bema⁴⁹ otázkám spojeným s tvorbou M. F. Dostojevského intenzivně věnoval.

Analýze literární tvorby L. N. Tolstého se Nikolaj Jevgrafovič Osipov věnoval již v Rusku. V roce 1911 byla publikována jeho první studie věnovaná tvorbě Tolstého *Психотерапия в литературных произведениях Льва Толстого*.⁵⁰ Tvorbě Tolstého Nikolaj Jevgrafovič plánoval věnovat celý cyklus svých analýz. V listopadu roku 1921 píše Osipov Sigmundovi Freudovi, že má v plánu napsat čtyřdílnou monografii věnovanou literární tvorbě L. N. Tolstého.⁵¹ V dopise se Osipov rozepisuje o svém plánu na jednotlivé části knihy:

1. Детские воспоминания Льва Толстого
2. Период бури и натиска. Болезненное у Льва Толстого

⁴⁶ J. A. Ljackij (1868–1942) – nakladatel, literární vědec, folklorista, kritik, pedagog a literární vědec.

⁴⁷ LA PNP, f. A. Bem, dopis N. J. Osipova A. Bemovi ze dne 20. června 1928, 27/G/7, č. přír: 34/43.

⁴⁸ RGALI *Расписание лекций и докладов* - f. 2299. 1 č. jed. 54, s. 1, 2.

⁴⁹ Alfred Ljudvigovič Bem (1886–1945) – ruský literární historik a kritik, zabýval se klasickou ruskou literaturou, zvláště osobností a tvorbou F. M. Dostojevského.

⁵⁰ *Печатные работы и публичные выступления д-ра Н. Е. Осипова*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935 s. 58.

⁵¹ Н. Осипов - З. Фрейд, *Переписка 1921-1929*, přel. М. М. Бочкарева, Ижевск, 2011, s. 37.

3. Семейная жизнь. Толстой как писатель

4. Кризис и послекритический период. Толстой как моралист

Nakonec však realizoval pouze první část. Vydána byla v němčině pod názvem *Tolstois Kindheitserinnerungen*, v roce 1923 ve Vídni vydavatelstvím Imago, a to zejména díky pomoci Sigmunda Freuda.⁵²

N. V. Gogolovi Osipov věnoval jen dvě přednášky. První z nich pod názvem *По поводу доклада А. Л. Бема „Страшная месь“ Гоголя и „Хозяйка“ Достоевского* přednesl na semináři o studiu Dostojevského v roce 1925. Druhou pod názvem *Страшное у Гоголя и Достоевского* pak na stejném místě o dva roky později.

⁵² Печатные работы и публичные выступления д-ра Н. Е. Осипова. In: Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть, Praha, 1935, s. 59.

3. **Téma strachu v dílech Tolstého, Gogola a Dostojevského**

3.1. ***Fenomén strachu v tvorbě L. N. Tolstého***

N. J. Osipov se často ve svých studiích a přednáškách o tvorbě Tolstého, Gogola a Dostojevského věnoval jednomu fenoménu, a to strachu. Ve svých analýzách Osipov uvažuje nad tím, zda se strach, který vědomě či podvědomě prožívá autor literárního díla, odráží i v jeho tvorbě. Jaké jsou důvody, že čtenář vnímá určité dílo jako strašidelné a jiné nikoliv. Uvažuje také nad tím, zda literární hrdina prožívá strach se stejnou intenzitou jako čtenář, či nikoliv.

Ve své studii *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого* Osipov zaměřuje svou pozornost na emoci bázně (эмоция боязни) a pocit strachu (страх) v díle Tolstého *Bláznovy zápisky*. Podotýká, že Lev Nikolajevič má jedinečnou schopnost slovy vyjádřit velice těžké a složité duševní konflikty literární postavy, a jednoduše popsat ohromující strach, který literární postava prožívá.⁵³

Nikolaj Jevgrafovič poukazuje na to, že dílo *Bláznovy zápisky* v sobě obsahuje i autobiografické prvky, avšak současně podotýká, že i přes tuto skutečnost se ve své práci nezabývá psychoanalýzou samotného Tolstého.⁵⁴ Na *Bláznovy zápisky* místo toho pohlíží jako na dopis pacienta svému psychiatrovi.⁵⁵

Ve své analýze Osipov vychází z Freudovy teorie o psychosexuálním vývoji a také z Freudových poznatků o psychoneuróze. V případě *Bláznových zápisků* se podle Osipova jedná o úzkostní neurózu (невроз боязни) hlavního hrdiny. Osipov poukazuje na to, že L. N. Tolstoj ve svém literárním díle poměrně přesně znázornil symptomy psychoneurózy podle Freudovy teorie. Tento svůj názor staví na tom, že vyprávění hlavního hrdiny (vyprávění v díle *Bláznovy zápisky* se vede v ich-formě) popisujícího své opakující se a zintenzivňující se záchvaty strachu v sobě nese početné znaky psychoneurózy dle Freudovy koncepce:

⁵³ Н. Е. Осипов, *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*. In: Психотерапия, Москва, 1913, č.3, s. 4.

⁵⁴ Ibidem, s. 4.

⁵⁵ Ibidem, s. 5.

„Указываю на замечательное совпадение некоторых основных моментов Freud'овской теории с объяснениями причин психоневроза автором „Записок сумасшедшего“.“⁵⁶

Osipov si dále všímá toho, že hlavní hrdina sám o sobě tvrdí, že je duševně chorý (сумасшедший) a trpí utkvělou myšlenkou, že musí dokončit svou bláznivou povinnost (сумасшедшее дело). Tuto utkvělou myšlenku Osipov charakterizuje takto: *„Неопределимость навязчивых влечений при полном критическом отношении к ним“.*⁵⁷

Strach ze smrti

Hlavní hrdina ve svém vyprávění sám popisuje průběh svého onemocnění. Začátek duševní choroby hlavního hrdiny Osipov (ostatně stejně i jako hrdina samotný) nachází již v raném dětství, kdy literární postava jako malý chlapec zažívá svůj první hysterický záchvat (истерический припадок) v podobě neutěšitelného pláče a neidentifikovatelného pocitu strachu. K záchvatu došlo v moment usínání, kdy chlapec přemýšlel o lásce a byl vylekán hlasitým křikem, který v něm vyvolal vzpomínky na kdysi viděné násilí. Asociace spojené s láskou se tak náhle změnily na asociace spojené s hněvem a zlostí.⁵⁸

Dále Nikolaj Jevgrafovič upozorňuje na to, že hysterické záchvaty strachu hlavního hrdiny ustaly při dosažení jeho pohlavní zralosti. Právě sexuální aktivita byla podle Osipova důvodem dočasného uzdravení hrdiny. Záchvaty se však vracejí po desetiletém manželství. Za možnou příčinu jejich návratu Osipov považuje sexuální neuspokojenost v manželství.⁵⁹

V další části své psychoanalýzy se Osipov věnuje záchvatům strachu hlavního hrdiny ve zralém věku. Ty se vracejí během cesty, kterou hrdina podnikl za účelem koupě statku. Konkrétně ve městě Arzamas se náhle v noci probudil a ucítil opět stejný pocit strachu, jako v dětství.

⁵⁶ Н. Е. Осипов, *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*, op. cit., s. 8.

⁵⁷ Ibidem, s. 6.

⁵⁸ Ibidem, s. 6-7.

⁵⁹ Ibidem, s. 8.

Podotkněme zde, že velmi podobnou pasáž, avšak v podstatně zkrácené verzi, obsahuje Osipovův odborný článek z oboru psychiatrie *Страх смерти*.⁶⁰ V této práci, která vůbec není věnována literární tvorbě, na závěr odkazuje právě na Tolstého dílo *Bláznovy zápisky*. Zde se však Osipov již nevěnuje rozboru hlavního hrdiny díla, nýbrž přímo autora. Uvádí, že L. N. Tolstoj se bojí smrti⁶¹ a za příčinu tohoto strachu považuje jeho narcizmus.⁶²

V práci *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого* Osipov dále uvádí, že v případě strachu, který zažívá literární hrdina v Arzamasu, lze konkrétně identifikovat předmět strachu. Zde se jedná o strach ze smrti. Tento arzamaský záchvat má za následek fobofobii, tj. strach z návratu záchvatu strachu.⁶³

Další hysterický pocit strachu hlavní hrdina zažívá na lovu. Tento strach se mu však podaří překonat, dle Osipova pomocí vytěsnění strachu pocitem náboženské extáze, kterou postava literárního díla prožila. Podle hlavního hrdiny však v okamžiku zdánlivého zlepšení začíná jeho šílenství (сумасшедствие). Osipov s tímto plně souhlasí.⁶⁴

V poslední části své práce Osipov určuje diagnózu hlavního hrdiny a uvádí, že se jedná o úzkostní neurózu.

Dále se již zabývá ryze psychologickými záležitostmi a odstupuje od analýzy literárního díla. Svou pozornost zaměřuje na termín *эмоция*, jeho použití a vnímání v psychologickém diskurzu.

3.2. Fenomén strachu v rané literární tvorbě N. V. Gogola

V této kapitole zaměříme svoji pozornost na fenomén strachu v tvorbě Gogola. Osipov se tomuto tématu věnoval ve své přednášce *Страшное у Гоголя и Достоевского*, kterou přednesl na Seminárii o studiu Dostojevského dne 26. února 1927. V tomto příspěvku hovoří Nikolaj Jevgrafovič o rané tvorbě Gogola, reprezentované sbírkou *Večery na samotě u Dikaňky*

⁶⁰ Н. Е. Осипов, *Страх смерти*. In: Русский врач в ЧСР, 1935, č.1, s. 3.

⁶¹ Ibidem, s. 3.

⁶² Ibidem, s. 8.

⁶³ Н. Е. Осипов, *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*. In: Психотерапия, Москва, 1913, č.3, s. 10.

⁶⁴ Ibidem, s. 11.

a novelou *Vij* z cyklu *Mirgorod*.⁶⁵ Při analýze těchto Gogolových děl se Nikolaj Jevgrafovič zaměřoval zejména na jeden aspekt, a to problém strachu v širším pojetí. Do pocitu strachu Osipov zahrnuje i leknutí (испуг), pocit hrůzy i děsu (ужас), bázlivost (робость), stesku (тоска) nebo úzkost (тревога).⁶⁶

V této přednášce Osipov analyzuje subjekty a objekty strachu, jejich emocionálně-psychologický vliv na čtenáře a také samotný proces prožívání strachu. Zaměřuje se na jeho intenzitu a drobné nuance v podobě zabarvení odstínu strachu a jeho specifikaci, například zda se jedná o děs, úzkost či hrůzu.

Nikolaj Jevgrafovič v tvorbě Gogola rozlišuje tři subjekty strachu. Strach, který prožívají postavy literárního díla, strach samotného autora a nakonec strach, který prožívá čtenář literárního díla.⁶⁷

Co se týče objektu strachu, Osipov konstatuje, že objekt může být velice rozmanitý. Ve své přednášce však Nikolaj Jevgrafovič za objekt strachu určuje primárně to, co by mohlo vyvolávat pocit strachu u většiny čtenářů. Za hlavní objekty strachu sbírky *Večery na samotě u Dikaňky* a novely *Vij* pak Osipov pokládá temnou sílu, přeměny, šílenství a smrt.

Temná síla

Při analýze první prózy *Soročinský jarmark* souboru *Večery na samotě u Dikaňky* Nikolaj Jevgrafovič uvádí, že i přestože povídka obsahuje příběh vyvolávající v literárních postavách pocit strachu, čtenáře nijak zvlášť nevystraší. Tento fakt objasňuje tím, že čtenář je u tohoto strašidelného příběhu schopen najít racionální vysvětlení. Například alkoholické opojení hrdiny či ziskuchtivé jednání cikánů.⁶⁸

Druhá povídka *Večer před svatým Janem* se však již pro většinu čtenářů jeví jako děsivá. Jedním z důvodů může být to, že již na úvod se čtenář dozvídá o pravdivosti daného příběhu,

⁶⁵ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 107, s. 116.

⁶⁶ Ibidem, s.108.

⁶⁷ Ibidem, s. 108.

⁶⁸ Ibidem, s. 109.

zapsaného z vyprávění člověka, který dle Gogola „nikdy nelže“. Je to příběh, jehož hlavním motivem je láska a smrt. Hluboká a smyslná láska, kterou však čert promění ve smrt.⁶⁹

V této povídce Nikolaj Jevgrafovič určuje dva objekty strachu. Prvním objektem strachu se stává *чертовщина*.⁷⁰ Temná síla, zastoupená čertem, který má velkou sílu a moc. Pocit strachu umocňuje i bezmoc církve proti síle čerta. Čtenář také pociťuje strach z nevysvětlitelných přeměn čarodějnice v psa nebo z přítomnosti přízraků. Jako další objekt strachu Nikolaj Jevgrafovič určuje šílenství či choromyslnost. Avšak k tomuto tvrzení neuvádí žádný další výklad. Konstatuje, že v případě této povídky není čtenář schopen racionálního vysvětlení odehrávaného příběhu, a právě proto povídka u většiny čtenářů vyvolává pocit strachu.

Ohledně vztahu mezi subjektem a objektem strachu Nikolaj Jevgrafovič uvádí, že postavy povídky prožívají děsivý pocit strachu, jelikož vnímají přímou a reálnou hrozbu pro ně samotné. Podotýká však, že Gogol čerpá náměty pro své povídky z folkloru a vztah lidu k čertovi je i přes úplnou víru v jeho existenci i humoristický. A to se také odráží v povídkách tohoto cyklu.⁷¹

Vztah samotného Gogola k temným silám, a hlavně k čertovi, podle Osipova také není zcela jednoznačný. Na jednu stranu se Nikolaj Vasiljevič čertovi vysmívá a zesměšňuje ho. Avšak na straně druhé u něj čert vyvolává pocit strachu. Nikolaj Jevgrafovič označuje vztah Gogola k čertovi za ambivalentní. Dle Osipova Gogol v čerta věří i nevěří, na jedné straně se ho bojí, na druhé se mu posmívá.

Povídku *Májová noc aneb Utonulá* Nikolaj Jevgrafovič považuje za méně děsivou a *Ztracený dopis* za absolutně neděsivou, jelikož čert jakožto subjekt strachu je v povídce poražen. Povídku *Štědrovečerní noc* Nikolaj Jevgrafovič také nepovažuje za děsivou, jelikož i zde je čert poražen a zároveň povídka obsahuje i velmi humorné epizody. A právě proto u čtenáře nevyvolává strach.⁷²

Zvláštní pozornost věnuje Nikolaj Jevgrafovič povídce *Ivan Fjodorovič Špoňka a jeho tetička*. Přestože povídky cyklu *Večery na samotě u Dikaňky* spojuje téma přítomnosti čerta a

⁶⁹ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 109.

⁷⁰ Ibidem, s. 112.

⁷¹ Ibidem, s. 113.

⁷² Ibidem, s. 114.

temných sil, tato povídka je odlišná a má zcela jiný objekt strachu. V tomto případě Nikolaj Jevgrafovič označuje za objekt strachu ženu. Také upozorňuje na to, že při detailním pohledu na ostatní povídky tohoto cyklu si lze povšimnout toho, že i v nich je často objektem strachu žena, která je nějakým způsobem spojována se silami zla či přímo s ďáblem. Buď se jedná o čarodějnici nebo je žena v povídkách charakterizována jako ďábel samotný, popřípadě ta, v níž sídlí čert.⁷³

Za nejstrašidelnější povídku celého cyklu Nikolaj Jevgrafovič určuje povídku *Vij*. N. J. Osipov se všímá toho, že tato povídka by mohla být vnímána čtenářem do určitého okamžiku jako zcela reálný příběh. Dokonce i setkání Chomy s čarodějnicí a jejich noční let by mohl být čtenářem považován za snovou realitu, snad za zlý sen erotické povahy. Avšak upozorňuje na to, že ve skutečnosti ke změně mezi reálným a fantaskním dochází již při prvním setkání čtenáře s Chomou. Tento přechod od reálného k fantasknímu není zjevný, je postupný a téměř neznatelný, je jako postupné stmívání mezi dnem a nocí. Tento způsob nezachytitelného přesunu mezi reálným a mystickým působí na čtenáře s mnohem větší intenzitou než upozornění, že se jedná o pravdivý příběh.⁷⁴

N. J. Osipov specifikuje rozdíly mezi strachem a úzkostí. Strach definuje jako pocit, který vzniká při reálném nebezpečí, kdežto úzkost pocítujeme při setkání s nepochopitelným a tajemným. Osipov předpokládá, že emocionálně-psychologický vliv na čtenáře je individuální, avšak u většiny čtenářů tato povídka vyvolává pocit úzkosti, nebo dokonce strachu. Pocitu úzkosti se nevyhne dokonce ani racionální čtenář, v nejlepším případě se díky svému racionálnímu myšlení vyhne pocitu strachu.⁷⁵

Dle Nikolaje Jevgrafoviče jsou postavy povídek Gogola symbolické a nesou v sobě určitý symbol, který může být interpretován. Temné síly zla, tj. čerta i ďábla, považuje za velmi složitý symbol a interpretuje ho třemi způsoby. Prvním je naturalistický způsob. Temná síla jakožto živelná síla přírody, která může být nebezpečná pro lidstvo (, *Vij*“ tj. vichr, orkán). Jako druhý způsob Nikolaj Jevgrafovič uvádí metafyzický – jakožto zlo, které je přítomno ve světě, avšak na rozdíl od naturalistického způsobu nemá konkrétní podobu, jedná se o zlo v jeho abstraktní podobě. Třetím způsobem je psychologický – jakožto naše individuální zlé, niterné pohnutky.

⁷³ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 115.

⁷⁴ Ibidem, s. 116, 118.

⁷⁵ Ibidem, s. 121.

Osipov uvažuje nad tím, že symbol d'ábla (či čerta) je natolik složitý, že připouští spojení všech tří pojetí současně.⁷⁶

Osipov dále uvažuje o důvodech, proč čert u čtenáře vyvolává pocit úzkosti. Na tuto otázku nachází odpověď v hypotéze Freudova žáka Theodora Reika. Tato hypotéza pojednává o tzv. fenoménu návratu. Jedná se o návrat z fylogenetické minulosti, tj. minulosti předchozích generací. Podle této hypotézy byl čert v minulosti bohem, který v první fázi degradoval na anděla a následně byl degradován na zlého ducha či démona. Osipov pro podporu tohoto tvrzení odkazuje na autorem blíže neurčenou divadelní hru ze 17. století, kde se mezi účinkujícími postavami objevuje postava černého boha, což by dle Osipova mohl být výše zmíněný degradovaný čert. Pak je dle Osipova možné tvrdit, že pocit úzkosti či strachu je vyvolán návratem bývalého pohanského boha v jiné podobě. Osipov považuje tento strach za velmi podobný strachu, který člověk prožívá při spatření mrtvého, jehož znal z dřívějšíka. Zde se také jedná o moment návratu v jiné podobě.⁷⁷

Přeměny

Jako další z objektů strachu N. J. Osipov definuje přeměny. Například okamžik, kdy se krásná dívka během okamžiku přemění v čarodějnici a naopak. Přeměna dívky ve starou ženu je však přirozený proces a nedělitelnou součástí života – stárnutí, a tak by přirozeně neměla vyvolávat pocit strachu. Avšak tato přeměna v povídce *Vij* vyvolává u čtenáře pocit úzkosti, dokonce až strachu. Důvodem je katastrofické, rychlé tempo přeměny, které neodpovídá zákonům přírody, a naopak je porušuje. Navíc má tato proměna magický charakter, a to je dalším důvodem pro to, aby na čtenáře působila strašidelně.⁷⁸

Šílenství a smrt

Dalším z objektů strachu, jež Osipov v Gogolově tvorbě nachází, jsou šílenství a smrt. Tyto objekty strachu Osipov analyzuje na příkladu povídky *Strašná pomsta*. Konkrétně k šílenství neuvádí konkrétní informaci, pravděpodobně měl však na mysli šílenství Kateřiny.

Nikolaj Jevgrafovič Osipov dále uvažuje nad tím, že tato povídka akcentuje téma smrti. Zmiňuje, že vztah subjektů ke smrti je různý. Kupříkladu obraz bitvy kozáků, navzdory silné přítomnosti smrti u čtenáře strach nevyvolává, jelikož je zároveň plný odvahy a odhodlanosti.

⁷⁶ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*, In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 123.

⁷⁷ Ibidem, s. 125.

⁷⁸ Ibidem, s. 131-132.

Nicméně obraz zavražděného dítěte u čtenáře pocit úzkosti bez pochyb vyvolává. Pociť úzkosti je dle Osipova navíc umocněn mystičností na pozadí této smrti, jelikož dítě bylo zabito čarodějem pomocí magie.

Osipov dále rozebírá působení této tragické smrti na postavy kozáků, kteří na vlastní oči vidí mrtvé dítě, a porovnává to s působením na čtenáře. V případě kozáků jde dle Osipova o pocit zděšení a hrůzy. V případě čtenáře se však jedná spíše o úzkost, neboť čtenář na rozdíl od literárních postav nepociťuje reálnou hrozbu a nemá neomezenou víru v sílu magie, a tak necítí zděšení.⁷⁹

3.3. *Fenomén strachu v rané literární tvorbě F. M. Dostojevského*

Svoji výše zmíněnou přednášku N. J. Osipov sice pojmenoval *Страшное у Гоголя и Достоевского*, nicméně přednáška obsahuje téměř výlučně analýzu Gogolovy tvorby. To, že tuto přednášku uvedl právě na Seminári o studiu Dostojevského, Osipov opodstatňuje tím, že dle vedoucího tohoto semináře A. L. Bema měl právě Gogol na literární tvorbu Dostojevského velký vliv:

„[...] а потому я считаю себя в праве в семинарии по изучению Достоевского говорить о Гоголе.“⁸⁰

Ve své analýze pocitu strachu v tvorbě F. M. Dostojevského Osipov rozebírá novelu *Bytná*. Svoji pozornost při tom soustředí na hlavní postavu novely Ordynova.

Noční můry, děsivé sny

Za objekt strachu v tomto případě Osipov určuje noční můry (кошмар) Ordynova. Čerpá při tom z Freudových poznatků. Při své argumentaci odkazuje na Oidipovský komplex (Эдипов комплекс) a teorii o výkladu snů (толкование сновидения). Osipov poukazuje na to, že podle Freuda lze pomocí psychoanalýzy vyložit skrytý význam snů. Podotýká, že děsivé sny Ordynova mají svůj původ v jeho vzpomínkách z dětství.

Ve snu se Ordynovi zdá, že manželský pár Kateřina a Murin představují jeho skutečné rodiče. Kateřina ve snu uspokojí Ordynovy touhy po lásce a soucitu. Naproti tomu Murin se

⁷⁹ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 130, s. 131.

⁸⁰ Ibidem, s. 107.

mu zjevuje jako zlý stařec, který nahání hrůzu. Osipov vysvětluje tento strach Oidipovským komplexem. Dle Osipova původ tohoto děsivého snu tkví v raném dětství hrdiny a jeho vztahu k matce.⁸¹

Dále Osipov podotýká, že jméno Murin je symbolické a nese v sobě určitou sémantiku spojenou se strachem, a dokonce ho dává do souvislosti s českým slovem můra:

„Мур, мурин на древне-русском языке означает: эфиоп, негр, черный [...] По чешски můra – кошмар. От кошмаров русский народ молился св. Исааку Муруну.“⁸²

3.4. Shrnutí

Tvorbu L. N. Tolstého a jeho dílo *Bláznovy zápisky* Osipov považuje za cenný zdroj, který dává psychologovi možnost zamyslet se nad původem vzniku psychoneurózy a možnostmi léčení této duševní choroby.⁸³

Osipov opakovaně zdůrazňuje, že se nejedná o psychoanalýzu samotného autora díla, tj. L. N. Tolstého.⁸⁴

V části publikace *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*, která je věnována rozboru literárního díla a postavy hlavního hrdiny, N. J. Osipov uvádí velice zdlouhavé a rozsáhlé citace z tohoto díla. Je zřejmé, že dílo samotné má psychoanalytický charakter, včetně určení zárodku duševního onemocnění, jeho vývoje a možných příčin, které vedly k rozvoji tohoto onemocnění. Sám hlavní hrdina v něm popisuje jeho kulminaci a důsledky. N. J. Osipov tyto dlouhé citace doplňuje svým stručným výkladem a aplikuje zde koncepci Sigmunda Freuda, Oidipovský komplex a teorii o výkladu snů.

Ve svém příspěvku *Страшное у Гоголя и Достоевского* Nikolaj Jevgrafovič konstatuje, že obecně lze v povídkách Gogola za objekt strachu a úzkosti označit vše, co se

⁸¹ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 132-134.

⁸² Ibidem, s. 133.

⁸³ Н. Е. Осипов, *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*. In: *Психотерапия*, Москва, 1913, č. 3, s. 12.

⁸⁴ Ibidem, s. 4.

skrývá ve slově „чудо“ (zázrak, bájná bytost, netvor).⁸⁵ Význam tohoto slova je tedy ambivalentní, slovo „чудо“ může mít jak pozitivní, tak i negativní konotaci. Například u Gogola sousloví „чудная история“ podle N. J. Osipova nese spíše negativní sémantiku. Jedná se o strašidelný příběh, nikoliv o zázračný či podivuhodný příběh.⁸⁶

Co se týče pojetí strachu v rané tvorbě Gogola N. J. Osipov určuje za objekt strachu temné síly a vše, co s nimi souvisí – magii, přeměny, čerta, d'ábla, čarodějnicí či přízraky. Jako další objekty vyvolávající pocity strachu uvádí šílenství a smrt.

N. J. Osipov určuje specifické, drobné nuance strachu a klasifikuje okolnosti jejich vzniku. Dle Osipova člověk pocítuje strach v okamžiku vnímání reálného nebezpečí. Obavy pocítujeme při vnímání zčásti reálného a zčásti mystického nebezpečí. Úzkost pocítujeme při nereálném či mystickém nebezpečí. Hrůzu pocítujeme při spojení reálného i nereálného nebezpečí zároveň.⁸⁷

Ve své analýze N. J. Osipov dochází k tomu, že čtenář cítí spíše úzkost, autor povídek má k objektům strachu vztah ambivalentní a vztah postav literárního díla k výše uvedeným objektům je převážně ryzí strach.

Osipov považoval N. V. Gogola za velkého ruského spisovatele, který ve své době ještě nebyl doceněn.⁸⁸ Pro Osipova byla tvorba N. V. Gogola bezpochyby velice zajímavou a přínosnou pro jeho psychologicky-literární analýzu. Podle Osipova se v tvorbě N. V. Gogola silně odráží jeho nemocná psychika.⁸⁹

Fenoménu strachu v literární tvorbě F. M. Dostojevského je v Osipovově přednášce *Страшное у Гоголя и Достоевского* věnována velice krátká kapitola. V porovnání s analýzou fenoménu strachu N. V. Gogola tato kapitola téměř neobsahuje žádné citace z díla Dostojevského *Bytná* a vyznačuje se absencí zdlouhavého výkladu děje.

⁸⁵ Чудо – zázrak, div; jako základní člen věty – k nevíře; v mn. чуда zprav. s přívl. – bájná bytost, obluda, netvor. *Rusko-český slovník*, L.V. Копецký a O. Leška, (Ed.), Praha, SPN, 1978, d. 2, s. 503.

⁸⁶ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 125.

⁸⁷ Ibidem, s. 135.

⁸⁸ Приложение, *Из писем Н. Е. Осипова к д-ру М. П. Полосину*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 22.

⁸⁹ Е. К. Соколинский, *Врачеватель душ. Психиатр Н. Е. Осипов – пропагандист русской культуры в эмиграции*, In: *Российская интеллигенция на родине и в зарубежье*, Москва, 2001, s. 157.

Dle N. J. Osipova jsou objektem strachu v novele *Bytná* noční můry. Původ těchto děsivých snů Osipov shledává v Oidipovském komplexu. Hlavní postava v děsivých snech prožívá strach z porušení morálních tabu, náboženský strach. Konkrétně Osipov určuje, že v tomto případě se jedná o strach z incestu. Dle názoru Osipova lze tyto strachy přičíst i Dostojevskému.⁹⁰

⁹⁰ Н. Е. Осипов, *Страшное у Гоголя и Достоевского*. In: *Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть*, Praha, 1935, s. 134.

4. Pohled Osipova na Dostojevského a jeho tvorbu

4.1. *Choroba F. M. Dostojevského*

Ve své psychologicko-literární analýze se N. J. Osipov opakovaně zabýval tvorbou F. M. Dostojevského. Literární díla Dostojevského bezpochyby představovala pro Nikolaje Jevgrafoviče zajímavý zdroj pro zkoumání lidské psychiky, jejích stinných stránek i duševního podvědomí. Nikolaj Jevgrafovič nazývá F. M. Dostojevského geniálním psychologem – umělcem.

„V dílech Dostojevského nalézáme tolik různých a hlubokých idejí, že lze hovořiti o různých vrstvách, v nichž vyvíjí se děj jeho románů.“⁹¹

Nikolaj Jevgrafovič polemizuje s ustáleným názorem, že Fjodor Michajlovič trpěl epilepsií, přesněji řečeno že měl primární epileptické záchvaty. Jeho záchvaty charakterizuje takto: „*F. M. Dostojevskij míval těžké křečové záchvaty se ztrátou vědomí.*“⁹²

Podotýká, že medicína již rozlišuje různé formy epilepsie. A že symptomy, které měl Dostojevskij, odpovídají i jiné formě epilepsie. Upozorňuje, že je velice obtížné určit o kterou formu epilepsie se jedná, dokonce i při přímém pozorování záchvatů nemocného. O to těžší je určení přesné diagnózy na základě pouhého popisu určitých symptomů. Osipov je však přesvědčen, že v případě F. M. Dostojevského se jednalo o tzv. hysteroepilepsii, neboli těžkou formu hysterie. V tomto tvrzení se shoduje s Freudem, avšak přesné důvody své diagnózy neuvádí. Dále podotýká, že mezi epilepsií a hysterií je z pohledu duševních chorob zásadní rozdíl: u epilepsie se jedná o druh psychózy, kdežto u hysterie jde o neurózu. A tak N. J. Osipov o Dostojevském tvrdí: „*Dostojevskij byl neurotik, genius a neurotik.*“⁹³

⁹¹ N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, Praha, 1931, s. 2.

⁹² Ibidem, s. 1.

⁹³ Ibidem, s. 1.

4.2. *Otázka zdravého a chorobného v tvorbě Dostojevského*

Přítomnosti duševně nemocných postav v díle Dostojevského se Osipov podrobně věnuje ve své přednášce *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. Osipov upozorňuje, že si bude všímat pouze psychologické stránky tvorby F. M. Dostojevského. To znamená, že primárně soustředí svou pozornost na duševní stav postav literární tvorby F. M. Dostojevského. Ve své práci se věnuje jednomu románu Dostojevského a tím je *Idiot*, nicméně podotýká, že závěry analýzy lze aplikovat na všechny romány Fjodora Michajloviče.⁹⁴

Nikolaj Jevgrafovič se domnívá, že nemoc F. M. Dostojevského nemohla neovlivnit jeho literární tvorbu. V románu *Idiot* N. J. Osipov identifikuje tři postavy – Myškina, Aglaju a Nastasju Filipovnu, které považuje, stejně jako autora samotného, za neurotiky jevící známky hysterie. Přičemž hysterii definuje následovně:

*„Přirozený rytmus spánku a bdění je porušen. Do bdělého stavu dostávají se elementy spánku (sny ve stavu bdělém). A současně do těchto snů pronikají prvky bdělého stavu – sny se inscenují. Zkrátka a dobře, shledáváme zde somnambulický stav různého stupně.“*⁹⁵

Myškina Nikolaj Jevgrafovič charakterizuje jako „*hysterika se somnambulickými stavy a záchvaty křečí*“. Zdůrazňuje, že v konečném stadiu své choroby Myškin nepoznává své známé, což by mohlo potvrzovat Osipovovu myšlenku, že se jedná o déle trvající somnambulický stav.

K postavám trpícím hysterií Nikolaj Jevgrafovič zařazuje i Aglaju a Nastasju Filipovnu. Jako důvod uvádí náhlé změny v jejich chování. Tyto nečekané změny přisuzuje rozdvojené psychice. Kupříkladu náhlá změna chování Aglaji k Myškinovi. Stav mysli, kdy si Aglaja ve svých představách idealizuje Myškina, Osipov charakterizuje jako snění Aglaji v bdělém stavu. Tento stav podle Osipova také nasvědčuje hysterii. U postavy Nastasji Filipovny pak jako symptom hysterie uvádí kupříkladu její útěk před svatbou.⁹⁶

N. J. Osipov se domnívá, že ve své tvorbě F. M. Dostojevskij popisuje duševně choré postavy v procesu rozvoje psychické poruchy. V době, kdy jejich nemoc ještě není definitivní,

⁹⁴ N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, Praha, 1931, s. 3-4.

⁹⁵ Ibidem, s. 7.

⁹⁶ Ibidem, s. 8.

ale nachází se ve vývojovém stavu. Autor zachycuje a popisuje proces rozvoje duševní poruchy.⁹⁷

Ve své práci *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského* si Nikolaj Jevgrafovič Osipov dává za cíl zpochybnit a vyvrátit tou dobou velmi rozšířený názor, že Dostojevskij: „[...] líčí postavy nemocné, a že čísti jeho knihy je pro nás, lidi zdravé, netoliko trapno, zbytečno, ale přímo škodlivé.“⁹⁸

N. J. Osipov tvrdí, že ve své literární tvorbě Dostojevskij popisuje i velké množství lidí zdravých, bez zjevných duševních poruch. Osipov podotýká, že v románech Dostojevského se nachází poměrně rozsáhlé, i několikastránkové pasáže, popisující chování odpovídající zcela zdravým lidem. Nikolaj Jevgrafovič Osipov také tvrdí, že pokud bychom rozdělili všechny postavy v románu *Idiot* na duševně zdravé a duševně nemocné, převažoval by zajisté počet duševně zdravých postav. A tím dle svého názoru vyvrací všeobecný názor, že literární tvorba Dostojevského pojednává výlučně o chorých a duševně nemocných postavách.⁹⁹

Osipov dále uvažuje nad tím, že každou lidskou společnost je možno rozdělit na čtyři základní typy osob: geniální, tedy osoby mimořádně nadané, obyčejné jedince, tedy duševně zdravé, dále zločince a jako poslední osoby duševně nemocné.¹⁰⁰

Osipov tvrdí, že mezi výše uvedenými čtyřmi skupinami neexistuje kvalitativní rozdíl. Každé individuum spojuje ve své osobě všechny čtyři typy a nese v sobě charakterní vlastnosti každé z nich. Rozdíl je pouze v intenzitě té které vlastnosti, tedy v jejich poměru. Dle Osipova se v tomto případě nejedná o kvalitativní, ale o kvantitativní rozdíl. Pro snadnější orientaci a lepší pochopení této skutečnosti Osipov porovnává tyto čtyři skupiny prizmatem jejich tvůrčí schopnosti. Hovoří o tom, že tvůrčí proces pramení v neuspokojenosti, v duševním konfliktu. Způsob, kterým se realizuje tvůrčí činnost, je indikátorem příslušnosti člověka k určitému typu. Génieus se zbavuje konfliktu tím, že vytváří nové hodnoty, kulturní nebo vědecké. Pro dosažení tohoto cíle však disponuje svou genialitou – darem od Boha. Osipov konstatuje, že lidé geniální mají více společného s choromyslnými než s lidmi obyčejnými neboli duševně zdravými. Génieus a duševně chorý jedinec mají stejný cíl. Avšak duševně chorý není schopen svojí tvůrčí

⁹⁷ N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, Praha, 1931, s. 8.

⁹⁸ Ibidem, s. 1.

⁹⁹ Ibidem, s. 3.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 4.

činností dosáhnout pozitivních výsledků, jelikož postrádá talent. Tvůrčí činnost se hroutí a následkem toho je choroba. To znamená, že člověk se nevysvobodí ze svého duševního konfliktu, ale pořád v něm setrvává. Obyčejný člověk podle Osipova duševní konflikt řeší tím, že se přizpůsobí a pečuje o zájmy vlastní i zájmy jemu blízkých.¹⁰¹

Na základě výše uvedeného dělení Osipov objasňuje, proč i čtenář, obyčejný jedinec, který nikdy nespáchal žádný trestný čin, může:

„... se sympatickým pocitem prožívat teror vášně a muka příprav ke zločinu i muka pokání...”¹⁰²

Svou myšlenku doplňuje příslovím: *„Jsem člověk – a nic lidského mi není cizí.”¹⁰³*

Nikolaj Jevgrafovič nesouhlasí i s druhou částí výše uvedeného, v té době rozšířeného tvrzení o tom, že četba literární tvorby F. M. Dostojevského je dokonce škodlivá. Osipov připouští, že četba by mohla v určitých jedincích probudit v nitru duše potlačené zločinecké sklony. Avšak poukazuje na skutečnost, že rozhodujícím faktem, který ovlivňuje vnímání zločinného jednání čtenářem je způsob, jakým autor čtenáři tento čin podává. Osipov se domnívá, že zločin Rogožina je podán autorem románu takovým způsobem, který u čtenáře spíše vyvolá opačný účinek, dokonce až odpor.¹⁰⁴ Obecně však Nikolaj Jevgrafovič podotýká, že čtenářům mladšího věku by spíše doporučil pouze vybraná díla Fjodora Michajloviče, nebo dokonce ponechal čtení jeho tvorby až na zralý věk.¹⁰⁵

¹⁰¹ N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, Praha, 1931, s. 4.

¹⁰² Ibidem, s. 5.

¹⁰³ Ibidem, s. 5.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 6.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 10.

4.3. Rozdvojení osobnosti v díle Dostojevského Dvojník

Otázce rozdvojení osobnosti se Nikolaj Jevgrafovič Osipov věnuje ve své práci *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*, v níž se zabývá analýzou novely Dostojevského *Dvojník*.¹⁰⁶

Fjodor Michajlovič ve svém díle popisuje hlavní postavu Goljadkina jako podezřivého, uzavřeného a nesdílného člověka, trpícího stihomamem. Jeho stihomam se projevuje pokrouceným, nesprávným vnímáním reality a utkvělou představou o tom, že ho někdo chce zabít. Goljadkin trpí sluchovými halucinacemi, náhlými změnami nálad a impulzivním jednáním. Tyto povahové rysy a chování postavy vedou Nikolaje Jevgrafoviče Osipova k následujícímu tvrzení:

*„Титулярный советник Яков Петрович Голядкин – параноик. Он страдает бредом величия и преследования.“*¹⁰⁷

Pocity a myšlenky Goljadkina jsou však rozdvojené. Na jednu stranu se cítí jako malý stydlivý člověk, na druhou je ale přesvědčen o své výjimečnosti a nadřazenosti. Nemoc Goljadkina se postupně vyvíjí až vyústí v rozdvojení osobnosti, konkrétně v tomto případě ve vznik dvojníka. Tento jev Nikolaj Jevgrafovič odůvodňuje nespokojeností literární postavy se sebou samým a jeho touhou být někým jiným.

Vztah Goljadkina ke svému dvojníkovi je podle N. J. Osipova velice složitý. Zpočátku má dvojník přesnou podobu Goljadkina a jejich vztah je přátelský. Posléze však „přítele“ vytlačí obraz Vladimira Semjonoviče a vztah Goljadkina ke svému dvojníkovi se postupně mění v nepřátelský, jelikož Vladimir Semjonovič je Goljadkinovým sokem.¹⁰⁸

Nikolaj Jevgrafovič poukazuje na to, že zjevení dvojníka probíhá dvěma způsoby. V prvním případě se jedná o halucinaci. V druhém se jedná o blouznivé ztotožnění skutečně existující osoby s dvojníkem.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 39-64.

¹⁰⁷ Ibidem., s. 39.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 44.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 44-45.

N. J. Osipov se zamýšlí i nad vztahem Dostojevského a Goljadkina. Je přesvědčen, že Goljadkin je dvojníkem Dostojevského: „Двойник есть модус или вариант собственного я автора.“¹¹⁰

Osipov předpokládá, že spisovatel obecně ve své tvorbě nepopisuje sebe. Jedná se o vytvoření svého vlastního dvojníka. V případě kladné hrdinské postavy se jedná o autorovo „ideální, dokonalé já“. Pokud literární postava nese spíše negativní rysy, jedná se o vlastnosti, kterých se autor snaží zbavit, vytěsnit ze svého nitra.¹¹¹

4.4. Shrnutí

Osipov zpochybňuje ve své době rozšířený názor, že Dostojevskij ve svých dílech popisuje pouze duševně nemocné postavy. Současně se vyjadřuje i k údajné škodlivosti děl Dostojevského, přičemž se s tímto názorem neztotožňuje. Doporučuje však tvorbu F. M. Dostojevského spíše čtenářům zralého věku, popř. jen určitý výběr z děl pro čtenáře mladšího věku.

Nikolaj Jevgrafovič uvádí, že ačkoliv by čtenář mohl nabýt dojmu, že literární postavy s natolik krajními charakterovými vlastnostmi nemohou mít svůj předobraz v reálném životě, jedná se pouze o takzvaný koncentrát, kdy v sobě určitá postava pouze nese určitou vlastnost ve zhuštěné podobě.¹¹²

Ve své práci *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского* Osipov poukazuje na to, že F. M. Dostojevskij velmi autenticky a pravdivě popisuje chování duševně nemocného Goljadkina, z pohledu psychiatrické praxe se jedná o zjevnou paranoii:

„Психиатрическая правда поэмы Достоевского вызывает удивление: как мог Достоевский изобразить переживания параноика-галлюцинанта без малейшего уклонения от действительности.“¹¹³

¹¹⁰ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 63.

¹¹¹ Ibidem, s. 63.

¹¹² N. J. Osipov, *Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského*. In: „*Revue v neurologii a psychiatrii*“, 1931, Praha, s. 3.

¹¹³ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 45.

Osipov je přesvědčen, že tuto skutečnost nelze objasnit tím, že by Dostojevskij čerpal poznatky o symptomech psychické poruchy v psychiatrických publikacích:

„Вопрос о том, читал ли Достоевский психиатрические книги или нет, для нас в данный момент не представляет интереса: ничего подобного, особенно в смысле тонкого анализа, в тогдашней психиатрии он не мог вычитать.“¹¹⁴

Nikolaj Jevgrafovič konstatuje, že F. M. Dostojevskij trpěl těžkou formou hysterie a že tato skutečnost se zcela jistě odrazila i v jeho tvorbě. Jeho literární díla popisují nevědomé duševní procesy a zachycují vývoj psychické poruchy individua. Proto přitahují pozornost psychoanalytiků a jsou zdrojem jejich zkoumání a opakovaného zájmu.

¹¹⁴ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 49.

5. Onomastika jmen literárních postav

5.1. *Proces pojmenovávání literárních postav v pojetí Osipova*

Ve svých úvahách věnovaných literatuře Osipova také zajímala otázka onomastiky jmen literárních postav. Osipova zajímá, co přesně je pro autora při výběru jména či příjmení pro svou postavu signifikantní a směrodatné. Zda má každý autor svou vlastní metodu pojmenovávání postav a zda nám proces pojmenovávání postav může pomoci pochopit osobitost tvorby spisovatele.

V dopise A. Bemovi ze dne 21. září 1925 k tomu Osipov píše:

*„ [...] что недурно было бы написать нам вдвоем такую статью: Об именовании писателями своих персонажей. “*¹¹⁵

Pojmenovávání literárních postav Osipov nepovažuje za náhodné či nevědomé, ale za zcela vědomý a cílený proces. Ve výše uvedeném dopise objasňuje sémantiku některých příjmení literárních postav.

Například v tvorbě Gončarova výběr příjmení odráží povahu i charakter postavy, popřípadě odkazují na vztah mezi postavami:

*„Тарантьев – тарактит, шумит; Пенкин – легкомысленный, поверхностный человек; Судьбинский – живет согласно судьбе человека; безличный Алексеев собственно не имеет фамилии, одни его называют так, другие иначе [...] Ольга Ильинская, потому что принадлежит именно Илью Ильичу [...] “*¹¹⁶

U Tolstého se zase často jedná o jemné modifikace existujících, běžně užívaných příjmení: *„[...] Болконский – Волконский, Друбецкой – Трубецкой, Облонский – Оболенский [...]. “*¹¹⁷

Ve své práci *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского* se Nikolaj Jevgrafovič zaměřuje na onomastiku příjmení Goljadkina. Upozorňuje na to, že:

¹¹⁵ LA PNP, f. A. Bem, dopis N. J. Osipova A. Bemovi ze dne 21. září 1925, 27/G/7, č. přír: 34/43.

¹¹⁶ Ibidem, č. přír: 34/43.

¹¹⁷ Ibidem, č. přír: 34/43.

„[...] в новгородском и рязанском говорах есть слово „голядка“ и значит „голытьба“. Областное слово „голятка“ значит пьяница, оборванный, срамной, - выражение укорительное. Следовательно, прежде всего фамилия героя указывает на несчастного, жалкого человека, голь.“¹¹⁸

Uvažuje také nad tím, že příjmení Goljadkin se podobá slovu „лягаться“¹¹⁹ a tvrdí, že postava Goljadkina v sobě má i revoltu a určitou vzpouru. Pak bychom mohli říci, že i v tomto případě příjmení odráží charakter a povahu postavy.

Avšak Nikolaj Jevgrafovič ve svých úvahách na toto téma dále pokračuje s tím, že příjmení Goljadkin se dle jeho názoru podobá: „[...] „Гладкин“, гладкий в смысле откормленный. У Г-а крутое брюшко, пухлая щека.“¹²⁰

Pokud bychom vycházeli z této podobnosti, můžeme konstatovat, že příjmení odráží nejen povahu, ale i vzhled postavy.

¹¹⁸ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 51.

¹¹⁹ Лягаться – vyhazovat, kopat. *Rusko-český slovník*, kol. za vedení L.V. Корецкого а О. Lešky, Praha, SPN, 1978, d. 1, s. 432.

¹²⁰ Н. Е. Осипов, *Двойник. Петербургская поэма Ф. М. Достоевского*. In: *О Достоевском, Сборник статей*, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929, s. 51.

6. Závěr

N. J. Osipov stál u počátku psychoanalýzy v Rusku a bezpochyby má zásluhu na rozšíření psychoanalytických metod jak v Rusku, tak i v Československu. Jeho profesní působení lze bezpochyby pokládat za úspěšné. Avšak i přes tento fakt je jeho osobnost známa pouze úzkému okruhu odborné veřejnosti.

Cílem této práce bylo zpracování biografických údajů N. J. Osipova, a hlavně přiblížení jeho tvorby věnované ruské klasické literatuře. Ve stručné biografii je zpracována jak předemigrační etapa života Osipova, tak i jeho působení v Československu. Zahrnuje hlavní mezníky jeho profesního života.

Ruskou literaturu Osipov považoval za velmi zajímavý zdroj pro zkoumání lidské psychiky. Ve svých esejích se věnoval jak literárním postavám a autorovi literárního díla, tak i jeho čtenáři. Byl přesvědčen, že při analýze literárního díla je nutné propojit mezi sebou všechny tři komponenty, tj. nejen autora a literární postavy, ale i čtenáře. Uvažoval nad tím, zda se psychický stav autora odráží v chování literárních postav a jaké pocity může toto chování či tragická událost popsaná v literárním díle vyvolávat u čtenáře.

Analýzu literárních děl N. J. Osipov rozšiřuje o své teoretické a praktické postřehy a poznatky z klinické praxe. Propojování symptomů duševních poruch skutečných Osipovových pacientů s předpokládanými symptomy duševní choroby postavy literárního díla však může místy působit matoucím dojmem. N. J. Osipov svou psychoanalýzu hojně doplňuje zdlouhavými a rozsáhlými citacemi z literárního díla či jejich parafrázemi. V esejích věnovaných rozboru literárního díla není výjimkou i přítomnost kapitol, které s hlavním tématem souvisí pouze okrajově. Autor se dle mého názoru nechává svými myšlenkami unášet, příkladem může být sedmistránkový exkurz do problematiky termínu *emoce* v publikaci *Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого*. To následně vede k určité roztříštěnosti textu a nejasnosti hlavní myšlenky, či dokonce k jejímu úplnému ztracení. Avšak je nutno říci, že nehledě na určité rušivé elementy obsahují Osipovovy analýzy literárních děl zajímavé a přínosné myšlenky.

Je nutno podotknout, že stále existuje množství jeho dalších přednášek a esejí, nacházejících se pouze v archivu RGALI v Moskvě. Tyto materiály dosud nebyly systematicky zpracovány, proto téma osobnosti N. J. Osipova a jeho pojetí ruské literatury stále poskytuje prostor pro další bádání.

Bibliografie

Archivní materiály

Archivní pomůcky Archivů hlavního města Praha.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond A. L. Bema.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond J. A. Ljackého.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond E. Babáka.

Ruský zahraniční historický archiv v Praze, část 3, vnitřní orgány RZHA, oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů, položka 329, N. J. Osipov.

Российский государственный архив литературы и искусства (RGALI), ф. 2299.

Prameny

OSIPOV, N. J., Freudova psychoanalýza všedního života, přel. Q. Knapp, Praha, 1922.

OSIPOV, N. J., Kritérium duševní choroby, Praha, 1925.

OSIPOV, N. J., Zdravé a chorobné v tvorbě Dostojevského. In: „Revue v neurologii a psychiatrii“, Praha, 1931, č. 5-7.

OSIPOV, N. J., Kapitola z dějin ruské psychiatrie. N. N. Baženov. In: Časopis lékařů českých 1926, č. 15.

О Достоевском, Сборник статей, под редакцией А. Л. Бема, Praha, 1929.

ОСИПОВ, Н. Е., Записки сумасшедшего. Незаконченное произведение Л. Н. Толстого, Психотерапия, Москва, 1913. č. 3.

ОСИПОВ, Н. Е., О психоанализе, Ижевск, 2014.

ОСИПОВ, Н. Е., Революция и сон, Praha, 1931.

ОСИПОВ, Н. Е., Собрание трудов. Детские воспоминания Толстого. Вклад в теорию либидо Фрейда, Ижевск, 2011.

ОСИПОВ, Н. Е., Страх смерти, Русский врач в ЧСР, 1935, č.1.

Сборник памяти доктора Николая Евграфовича Осипова. Жизнь и смерть, Praha, 1935.

ОСИПОВ, Н. Е.- ФРЕЙД, З., Переписка 1921-1929, přel. М. М. Бочкарева, Ижевск, 2011.

Sekundární literatura

Československý biografický slovník, Praha, 1992.

КОПЕЦКÝ, L.V. – LEŠKA O., (edd.) Rusko-český slovník, Praha, 1978.

СОРОКИНА, М. Ю., Российское научное зарубежье. Материалы для библиографического словаря. Медицинские науки XIX – первая половина XX в., Москва, 2010.

Хроника культурной, научной и общественной жизни русской эмиграции в Чехословацкой республике, Praha, 2000.

Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии 1918–1945, Praha 1996.

ROVENSKÝ, J. et al., Ruskí a ukrajinskí lekári v Česku a na Slovensku, Bratislava, 2016.

SLÁDEK, Z. –BĚLOŠEVSKÁ, L. (edd.), Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939), Praha, 1998.

ŠEBEK, M., Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách. In: Sborník Psychoanalýza v Čechách, Praha, 1997.

TELEROVSKÝ, R., Představujeme: Doc. Dr. Nikolaj Jevgrafovič Osipov, Revue Psychoanalytická psychoterapie, 2010 č. 1.

TOMEŠ, J. a kol., Český biografický slovník XX století, Paseka Petr Meissner, 1999.

VONDRÁČEK, V., Lékař vzpomíná..., Praha, 1977.

КИЗЕВЕТТЕР, А. А., На рубеже двух столетий. Воспоминания 1881-1914, Москва, 1997.

БЕЛОШЕВСКА, Л. (edd), Воспоминания. Дневники. Беседы. Русская эмиграция в Чехословакии, Praha, 2011.

Литературная энциклопедия Русского зарубежья 1918 – 1940, Москва, 2006.

ЛОССКИЙ, Н. О., Воспоминания, München, 1968.

Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Praha, 1995.

Культура русской диаспоры: саморефлексия и самоидентификация, Tartu, 1997.

МАГИДОВА, М., Под знаком каталогов и материалов к...: В. Н. Тукалевский и русская книга за рубежом 1918 – 1936, Санкт-Петербург, 2016.

Духовные течения русской и украинской эмиграции в Чехословацкой Республике, Praha, 1999.

Осипов – Альманах, Исследования, комментарии, публикации, Ижевск, 2015.

Русское зарубежье, Золотая книга эмиграции, Москва, 1997.

СИРОТКИН, С. Ф. – КАДИС, Л. Р. – МЕЛЬНИКОВА, М. Л. – ЧИРКОВА, И. Н., Фрейд и русские, упоминания русских персоналий в трудах и письмах Зигмунда Фрейда, рѣл. М. М. Бочкарева, Ижевск, 2011.

Российская интеллигенция на родине и в зарубежье, Москва, 2001.

ЧУВАКОВ, Н. В., Незабытые могилы, Москва, 1999-2007.

ЭТКИНД, А., Эрос невозможного. История психоанализа в России., Санкт-Петербург, 1993.